

ניסן תשט"ז, חוברת ג'

ד"ר פנחס רזנבליט
המורה בתקופת ההגשמה

שלמה הרמתי
הוראת עברית בצה"ל

החינוך

בעה לדברי פדגוגיה
ופסיכולוגיה

י. חקלי

תורה במחזור שני

שלמה אמיתי
הוראת המשנה

י. י. גלס ז"ל
ללימוד הספרות

משה סתוי
פרקי טבע ולשון

החינוך העברי בתפוצות

הסתדרות המורים העברים
בישראל

ה ת ז כ ו :

ד"ר פנחס רוזנבליט	המורה בתקופת ההגשמה
שלמה הרמתי	הוראת עברית בצה"ל
י. חקלי	לימוד תורה במחזור שני (כיתה ח')
אשר ווייזר	מה בין הספרים הגנוזים לחיצוניים
שלמה אמיתי	הוראת המשנה
מ. גלס	י. י. גלס, חייו ופעולתו הפדגוגית
י. י. גלס	ללימוד הספרות (מתוך עובדו)
משה סתוי	פרקי טבע ולשון
ד"ר ס. עתידיה	סימן החלוקה ל"ד
ד"ר מ. דאובר ושושנה אלון	ניסוי ברורשאך מקוצר
י. סלעי	אדם, נח, אברהם

החינוך העברי בתפוצות

א. ל. הורוויץ	בעיית הכשרת מורים עברים באמריקה
מרדכי אבידע	המכון לתרבות ישראל בארגנטינה
משה גיל	המדרשה בבואנוס-אייירס
מרדכי הלוי	ד"ר ישראל טשיפקין ז"ל

ביקורת וביבליוגרפיה

מסות בחינוך למ. סגל / א. גוזני; התנגשות התרבויות בישראל לא. שומסקי / ד"ר מיי מרום; שאלות לעיון בנביאים ראשונים להרב י. יעקובסון / ב. דה-פריס; בינה במקרא להרב י. יעקובסון / יצחק שבטיאל; עיקרי המבוא לתלמוד לד"ר נ. וואהרמן / נפתלי זיגל; קונטרס יומי ללימוד המשנה וההלכה / י. בן-טובים; אוצר האגדה להרב מ. ד. גרוס / י. א. זיידמן; ארץ-ישראל ויישובה בימי השלטון העות'ומני לי. בן-צבי / הנ"ל; ארץ-ישראל לישעיהו פרס / אברהם שלמון; "סורא" א-ב לש. ק. מידסקי / הנ"ל; ידיעת הארץ לי. פאפוריש / דוד דיקמן; פרקים בחקלאות לא. גונדלמן וי. לבנון / מורה לחקלאות; אולפן לי. סלע / אברהם יפה; הרמב"ם למ. צ. אפרתי / הנ"ל.

מכתבים למערכת

בקשת האמת, או הטלת אבק בעינים — עזרי אורנן; תשובה לתשובה — יצחק צדקה; על בעיית המציצה — גדעון לוי.

נ ת ק ב ל ב מ ע ר כ ת

הוראת המשנה

בד המנהל בהוראת מקצוע זה את אחד מזקני חבר המורים, הבקי במשנה ולימד אותה פעמים רבות. המנהל לטובה מתכוון, אבל המורה הותיק מוסיף במקצת מן הכובד והלמוד אינו חי ותוסס. המורה והמקצוע גם יחד מכובדים, אבל לא אהובים.

קושי אחר במקצוע זה הוא העדר האקטור-אליות שבו. החוק והמשפט, הנוהג וההווי המתואר רים במשנה מושתתים כולם על קיום המצוות

אין המורים להוטים לקבל על עצמם את הוראת המשנה. מורה מקבל עליו את הוראת ה- מקצוע רק מכיוון שהוא מחנכה של כתי, מלמד בה עברית, תנ"ך וחשבון, ולא יתכן שלא יקבל על עצמו גם מקצוע זה. אולם כשיש הכרח להשמיט שעור, סובל במיוחד מקצוע המשנה. מה הם הגורמים ליחס זה? מקצוע זה קשור בעבר הרחוק. אינו משולב בחיים. רחוק הוא מאתנו. קובעת גם העובדה, שעל פי הרוב מכ-

בין שבת ליום הכפורים" ו"אין בין המודר הנאה מחברו למודר ממנו מאכל" ו"אין בין זב לבין מצורע" ו"אין בין ספרים לתפילין ומוזוות" וכו'. אנחנו התרגלנו במשך הדורות לסדר הג' יוני, לפי הענינים ולפי התוכן בלבד.

קושי אחר מהווה המבנה של המשנה. המשנה נה אינה עשויה מעור אחד. אין כאן הרצאת דבר רים אוטוריטאטית. מוצאים אנו במשנה הרבה מחלוקות של תנאים; הרבה פעמים באה הרצאה סתמית ואח"כ מובאת דעתו של תנא יחיד, ולא עוד אלא שהמשנה בנויה שכבות, שכבות. אמנם רבי יהודה הנשיא ערך אותה, אבל העריכה התבטאה בעיקר בזה, שסדר את הדברים, אבל לא ניסחם מחדש נסוח אחיד. אף השאיר בה דעות שונות. כך מוצאים אנחנו משנה סתם במקום אחד, שהלכה כמותה בדרך אמת, ובמקום אחר משנה שמרצה את ההלכה לפי דעה אחת. ולא זו אף זו, שלעתים מוצאים אנו באותו פרק וגם באותה משנה דעות שונות. התלמוד מתלבט הרבה בבעיות אלו ומפרש "רישא ר' פלוני וסיפא ר' פלוני" או "ראה רבי את דברי פלוני בענין זה ודברי אהר בענין אחר", אע"פ שהפרינציפ נראה דומה בשני הענינים. בשביל תלמיד הלומד את המשנה כמות שהיא — הדבר רים תמוהים. קשה לו לתלמיד להבין, שכאן אין ספר במובן הרגיל, אלא מעין "אנציקלור-פדיה" או פרוטיכול ארוך של דעות והלכות, שהורצו על ידי שונים בתקופות שונות ברווחים של מאות בשנים.

לבעל המאמר היתה הזדמנות להורות מקצוע זה פעם אחת בכתה ז' וכמה פעמים בכתה ח'. מכיון ון שבכתה ז' החומר העיקרי הוא "פרקי אבות", מסכת המצריכה גישה שונה לגמרי מאשר אל פרקי ההלכה שבשלוש הכבות. גישה הדומה במידה רבה ללימוד האגדה, לא אדון בלימוד פרקי אבות ובללימוד האגדה. אולם בלמוד החומר ההלכתי שבכתה ח' נתבררו לי אגב נסיון כמה נקודות, ועליהן אעמוד.

יש להדגיש, שעל ידי טיפול מתוקן אפשר להגיע להישגים טובים. וההישג הגדול ביותר הוא השגת התענינות אצל התלמידים.

המעשיות. ומכיון שילדינו ברובם הגדול רחוקים ממעשים אלה, הרי שהעיקר חסר. אינו דומה, מי שלומד הלכות נטילת ידים והלכות ברכות, למען ידע כיצד לנהוג בקומו מהמיטה, לפני הסעודה ולאחריה — למי שלומד, לפי שכך היו נוהגים אבותינו. אמנם המשנה מבארת כל חוק וכלל על ידי דוגמאות הלקוחות מהחיים. אלא שדוגמאות אלו לקוחות מחיים של תקופת בית שני ולא מימינו. ויש כאן מחיצה בין החיים שבימינו לחיים שבימים ההם. והרי כמה דוגמאות: (1) המוציא את תבנו ואת קשו לרשות הרבים לזבלים; זה בא בנרו וזה בפשר תנו; החובל בעבד עברי והחובל בעבד כנעני; גמל שהיה טעון פשתן ועבר ברשות הרבים ונכנס פשתנו לתוך החנות ודלקו בנרו של החנות וני והדליק את הבירה.

במשנה חסרה שיטה מדעית. אם משוים אנחנו למשנה את "היד החזקה" או אפילו את "השלחן ערוך", נוכח לדעת, מה רב ההבדל בינה לספרי הפוסקים, וביחוד אצל הסיסטמטיקון הגדול, הרמב"ם: הכל ערוך ומסודר מן הכלל אל הפרט, מן העיקר אל הטפל. הפרטים הרבים של ההלכה משובצים בתוך מסגרות של ענינים כוללים יותר, ואתה יכול למצוא כל פרט ולתמצא בספר. יש ראשי פרקים, בתחילת כל ענין — הקדמה ומבוא. ואילו במשנה, אם לא שנית את המסכת ואם אינך זוכר את תלמודך, קשה להתמצא. אינך יודע איפה לחפש, באיזה פרק, ואף לא באיזו מסכת. הכל מעורב יחד. כיצד תדע מראש, אילו ענינים יש לבקש בבבא קמא, או בבבא מציעא, או בבבא בתרא? לא תלמד הרבה משמות הפרקים: המניח את הכד, מרובה, שנים אוזנין בטלית. דרך זאת של המשנה ושל התלמוד היתה דרך קבועה של לימוד בימים ההם, דרך שלא הענין קובע, אלא הרבה פעמים אסוציאציות חיצוניות. פעמים היתה קובעת מלה אחת להביא ענינים שונים מאד בפרק אחד. נזכרה נא בכל סדרת המשנה יות המתחילות ב"אין בין" שבמסכת מגילה, מכיון שפתח ב"אין בין אדר הראשון לאדר השני אלא קריאת מגילה ומתנות לאביונים" ממשיך הוא "אין בין יום טוב לשבת", ו"אין

את פירוש המלה "כפות", לא יוכל להבין את שני חלקי ההלכה. אין לנו ברירה, אלא להסביר לו את הרעיון של ההלכה העקרונית, הנקראת בתלמוד "קם ליה בדבריה מיניה" (קם לו בגדול ממנו). במקרה שנתחייב מיתה — יהיה פטור מתשלום חמשת דברים, למשל, כשהעבד היה כפות ולא יכול לברוח, המצית את האש גרם למותו; קם לו בעונש הגדול; ושוב צריך לבוא ניסוח ברור, והפעם ע"י המורה: עשה אדם מעשה אחד, ובאותו מעשה נתחייב בשני ענשים, האחד — גופני, והשני — חמרי, הריהו חייב רק בעונש הגופני החמור, ופטור מהעונש הכספי, הקל. והתלמידים מתבקשים להביא דוגמה לכלל זה. דוגמא כזו ימצאו אח"כ בפרק ח', במשנה ג': "המכה את אביו ואת אמו ועשה בהם חבורה", כשיגיעו לאותה משנה, וישאל המורה את התלמידים בהלכה, יהיו תלמידים שימציאו את הנימוק הנכון.

אחת הדרכים המעניינות לשתף את התלמידים בחשיבה היא לבקש מהם שישאלו את הנימוקים של התנאים, שפסקו פסקי דין שונים. קודם כל: מה הם הנימוקים? ואח"כ: איזו דעה נראית להם יותר, ומדוע? כדאי לעיין בפירושו של רבנו עובדיה מבדטנורא ולבדוק, כמי ההלכה כה. בכל המקרים שבקשתי מהילדים להכריע את ההלכה, שקלו והכריעו כדעת ההלכה הנכונה. המורה אינו מביע את דעתו. הוא רק נותן לתלמידים להביע את דעותיהם ונימוקיהם. תמיד תהיינה הדעות מחולקות, ושני הצדדים ישתמשו בנימוקים שונים. אח"כ נשאלת הכתה, מי נוטה לדעה האחת, ומי — לדעה השניה? ברור כזה מחנך את התלמידים לנתח את היסודות של כל מקרה ולהבחין בין האחד לחברו. מובן, שאין להרחיק לכת ולהתפלפל לשם "פלפול". אבל בשעור נכון — כל הבחנה בין מקרים, מפתחת את כוח החשיבה. את הבינה, שהיא הכשרון להבחין בין דבר לדבר.

המורה ייטיב לעשות, אם יאמן את התלמידים על ידי שינוי באחד הפרטים שבדוגמא הכתובה במשנה, הרבה פעמים עושה זאת עורך המשנה בעצמו: "הלך בעל הקורה ראשון, וב- על החבית אחרון וכו", ואם עמד בעל הקורה

הוראת המשנה צריכה לשאוף, קודם כל, להפוך את המקצוע למקצוע פורמליסטי, המטפח את החשיבה הנכונה והנבונה. אכן מלבד מקצוע המתמטיקה (ביחוד ההנדסה) איני רואה מקצוע אחר שיוכל לתרום כל כך הרבה לפיתוח כוח המחשבה. כדי להשיג זאת, צריך המורה להביא את התלמידים לכלל חשיבה והסקת מסקנות; אין לו לתת להם הכל מן המוכן. עליו להעסיקם בדרכי הגייה אלו: א) תפיסת הכלל המופשט מתוך הדוגמאות. דרכה של המשנה לפתוח בדוגמה מן החיים, בבדיעה מעשית, בלי שבדרך כלל תפרש גם את הכלל המשפטי. יש על כן לבקש מן התלמידים לנסח את הכלל המופשט הנובע מתוך הדוגמא. דרך משל: במסכת בבא קמא, פרק ו', משנה ד', מוצאים אנו: "אחד הביא את האור ואחד הביא את העצים; המביא את העצים — חייב. אחד הביא את העצים ואחד הביא את האור, המביא את האור — חייב". ובכן, מבקש אני מהתלמידים לנסח את הכלל המופשט. לאחר שנים שלשה נסיונות שלא הצליחו, ולאחר הערות תיקון ינוסה, סוף סוף, הכלל על ידי תלמיד: "כשמשותפים שני גורמים ביחד בגרימת נזק, ואין בכוחו של גורם אחד בלי השני להזיק, חייב בנזק הגורם המאוחר". בנסיונות הראשונים של הניסוח, בוודאי עדיין מבקש אחד התלמידים לדבר על העצים ועל האש. אולם לאחר הסברת המורה, יבינו התלמידים, שבניסוח כלל משפטי יש להפשיט את הפרטים המשמשים רק דוגמא וראוי להשמיטם, ומוטב למצוא את היסודות הכוללים המופשטים הקיימים לאחר הניסוח, אף אפשר לפנות אל התלמידים ולבקש מהם למצוא דוגמאות אחרות שתהיינה חופפות כלל זה.

אכן, יש מקרים, שעם כל רצונו הטוב של התלמיד לא יוכל להגיע אל תכלית דעתה של המשנה, בלי עזרת המורה. וכאן חייב המורה להחכימו ולהעמידו על שרשם של דברים. נקח לדוגמה את דברי המשנה בבא קמא, פרק ו', משנה ה': "היה גדי כפות לו ועבד סמוך לו ונשרף עמו — חייב; עבד כפות לו וגדי סמוך לו ונשרף עמו — פטור. גם כשהתלמיד יודע

מר של כתה ח': «כל הקודם זכה», פלוני פגיי-
 עתו רעה», «לא אמרת כלום» (כלומר, אין לט-
 ענותיך כל יסוד ובסיס) «אבות נזיקין», «הצד
 השווה שבהם», «חרש שוטה וקטן», «נכנס פלוני
 תחתיו» (כלומר, השני חייב במקום הראשון
 ואחראי לנזק), «המוציא מחברו עליו הראיה»,
 «נכסי דניידי» ו«נכסי דלא ניידי», «שטר שיש
 בו אחריות נכסים», «הרי הוא כמשיב אבידה
 לבעלים», «הכל כמנהג המדינה», «לא יצאת ידי
 חובתך», «ידו על העליונה» ו«ידו על התחתונה»,
 «כל המשנה וכל החזר בו ידו על התחתונה».
 קיצורו של דבר: במשנה מוצא אתה מטבעית-
 לשון, שכל בן-תרבות חייב לדעתך, גם אם אינו
 נחשב ל«תלמיד חכם», הבקי בסוגיות הגמרא.
 בסוף השעור אפשר להקדיש חמש עד עשר
 דקות להסברות לשוניות, לבאורי מלים קשות,
 להשוואה בין קריאת המושג במקרא לקריאתו
 במשנה. אפשר גם להסב את תשומת לב התל-
 מידים למלים שמקורן אינו עברי אלא יווני,
 רומי או ארמי ונקלטו בלשון. לעתים גם קשה
 להבחין, כי המלים האלו אינן עבריות במקורן,
 כגון: ספסל, אפיטרופוס, לסטים (או לסטיס)
 וכדומה.

וכדי שלא יהיה מקצוע זה מנותק ממקורו-
 תיו, יש לפתוח בכל פעם את ספר התורה. לעיין
 בו ולהוכיח עד כמה אין דברי התורה מספיקים
 לפתרון של כל הבעיות. התורה היא החוקה
 הבסיסית בלבד, וזקוקה היתה לדורות של פרי-
 שנים ומרחיבים. לפני שניגשים להלכה שבמש-
 נה, כדאי להציג את הבעיות העיקריות ולנסות
 לפתור בעזרת ניתוח לוגי על ידי עיון מדוייק
 במקור. בהזדמנות מתאימה צריך להביא לפני
 התלמידים את החשובות של שלש-עשרה המ-
 דות, שבהן התורה נדרשת, כגון «קל וחומר»,
 «במה מצינו» או «היקש», «גזירה שוה», «כלל
 ופרט».

התכנית החדשה קבעה בלימוד המשנה את
 ההוראה ללמד מענייני החג סמוך לחג. אני רוצה
 להביע את ספקותי, אם אמנם קריאה חטופה
 במסכתות ראש השנה, יומא, פסחים וכו' תוכל
 לספק לתלמידים ידיעות ממשיות על החג. נדמה
 לי, שהרבה פעמים טובה מלמוד מרפרף זה

חייב, ואם אמר לבעל חבית עמוד — פטור». ובהמשך המשנה: «היה בעל חבית ראשון ובעל
 קורה אחרון, נשברה חבית בקורה — חייב, ואם
 עמד בעל חבית — פטור; ואם אמר לבעל קו-
 רה עמוד — חייב». אולם על-פי-הרוב, אין
 המשנה מפרטת את כל האפשרויות.

כדי להפוך את המשנה לתורת חיים צריך
 המורה לחשוב מראש על אקטואליזציה של הב-
 עיות. לשם כך, עליו להסביר לתלמידים — עד
 כמה היו הבעיות הנזכרות במשנה מעשיות
 בחיי התקופה. זאת יוכל לעשות על ידי תאור
 וציור של ההוי בימים ההם. אפשר לתת בידי
 הילדים ספרי קריאה המתארים את ההוי הוא.
 קריאה זו תכין את הקרקע להבנת החיים המ-
 תארים במשנה. ובנודה שכבד למד על פרטים
 אלה במשנה, ימצא סיפוק בקראו על תמונות
 מהחיים שהספיק להכיר. מלבד זאת ישתמש
 המורה בדוגמאות נוספות הלקוחות מהחיים
 המודרניים. המשנה שומרת על רשות הרבים
 שלא יפגע בה הפרט להנאתו הוא. בצד הדוגמא
 שהזכרנו למעלה של «המוציא את תבנו לרשות
 הרבים לזבלים», אפשר לשוחח על בעלי מכו-
 ניות, המעמידים את מכוניותיהם במקום ציבורי
 ומפריעים את התנועה ברחוב. מורה שעיין
 בבעיות המשפט המודרני, יוכל להשוות את
 הגישה המשפטית של המשנה אל גישת החוק
 הנכרי. אפשר למשל להשוות את עמדת ההל-
 כה שלנו «קם ליה בדרבה מיניה» לעמדת המש-
 פט הכללי, המעניש את הנאשם בשני הענשים
 וגובה מרכושו נזקים חמריים על אף הוצאתו
 של הנאשם להורג.

לשון המשנה. — ברור, שעל יד ההוראה
 העניינית והפורמליסטית של המקצוע יש למצות
 את כל שאר האפשרויות. אחת המטרות שב-
 לימוד המשנה צריכה להיות הכרת לשון המש-
 נה וסגנונה. התלמיד רוכש לו אוצר חדש של
 מלים, של מונחים למושגים חדשים, שלא נודעו
 בתקופת המקרא. כן לומד הוא לדעת שמות חד-
 שים למושגים ולמונחים שנזכרו בתנ"ך בצורה
 אחרת. אולם חשובים מהמלים הבודדות ביטויים
 שלמים, ניבים לשוניים שמשתמשים בהם
 בחיים. ארשום רק דוגמאות בודדות מתוך החז-

שיחה ממצה על עניני החג והלכותיו, או יפה יותר קריאת הדינים והמנהגים מתוך "קיצור שלחן ערוך". המורה יצטרך לשוחח על הרקע ההיסטורי והחברתי, או על הרקע הטבעי של החג ועל הקוים האופייניים לכל חג.

בביה"ס זכו כמה חגים להארת פנים מיוחדת, מכיון שהם קשורים ברעיונות לאומיים ובתחית הארץ, כגון חג החנוכה וט"ו בשבט. אבל נתקפחו במיוחד "הימים הנוראים". לחגים אלה לא הושם לב כראוי. אולם חשובים הם להכשרת התלמידי דים לרעיונות של חרטה, מצפון, תשובה, חש-

בון נפש. דוקא מומנטים אלה חשובים לחנוך נפשו של האדם, לעצוב אופיו ומעשיו. לסיכום הדברים: על ידי אקטואליזציה של הלכות המשנה, ע"י שימוש בדוגמאות חיות ומעשיות, על ידי העמדת העיקר על המחשבה וההגיון ואגב טפול קל ומשעשע בעניני הל' שון, ההזוי והארכיאולוגיה, ואגב קביעת יחס חיובי למקצוע על ידי מסירת הוראתו לכוחות ההוראה הטובים ביותר בביה"ס, תעמד הוראת המשנה על רמה נאה ותהיה למקצוע מענין ומקובל על התלמידים.